

01 ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Θετικισμός, οικονομισμός και μεταπρατισμός: Η ιδεολογία της προσαρμογής

■ ΤΟΥ ΡΟΥΝΤΙ ΡΙΝΑΛΝΤΙ

Ο αναγνώστης ίσως παραξενευτεί με το θέμα του σημειώματος, αλλά θεωρώ αναγκαία αυτήν την παρέκβαση. Γνωρίζω ότι ζούμε σε μια στείρα εποχή σε επίπεδο ιδεών και νοήματος. Οι «μεγάλες αφηγήσεις», το όραμα μιας καλύτερης κοινωνίας, έχουν εξοστρακιστεί από τη δημόσια και ατομική σφαίρα, ενώ δεν υφίσταται σχεδόν καμία γενικότερη ενασχόληση με τη φιλοσοφία. Πόσο μάλλον να γίνεται λόγος για τη σημασία της ως σημαντικής αληθειακής διαδικασίας («αληθειακός/αληθειακή»: φιλοσοφικός, γλωσσολογικός, λογικός και νομικός όρος που αναφέρεται σε οτιδήποτε σχετίζεται με την αλήθεια, που την εκφράζει, την αναζητά ή βασίζεται σε αυτήν) και, βεβαίως, ως μιας βασικής διάστασης που υπάρχει μέσα μας, γύρω μας, πάνω μας – έστω ως θραύσματα κοσμοαντίληψης, κοινού νου, λογικής, ιδεολογικών σχημάτων, ακόμα και στερεοτύπων.

Στο προηγούμενο σημείωμα* έκανα μια νύξη για την εναντίωση του Κωστή Μοσκόφ στον θετικισμό και τη διαίσθησή του για τον «οικονομικό θετικισμό» που είχε (και έχει) αλώσει τη μαρξιστική σκέψη της εν γένει αριστεράς. Το τελευταίο κείμενό του στη συλλογή «Δοκίμια, 1» (1980), τιτλοφορείται «Ενάντια στον θετικισμό και τον οικονομισμό». Στο κείμενο αυτό υπάρχουν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες εκτιμήσεις και παρατηρήσεις για τη σύγχρονη σκέψη.

Θέλω να επισημάνω επίσης το έργο ενός άλλου σημαντικού σύγχρονου μαρξιστή επιστήμονα και φιλοσόφου, του Ευτύχη Μπιτσάκη, που με συνέπεια έδωσε μεγάλες μάχες ενάντια στον ακρωτηριασμό και ευνουχισμό της επιστήμης από τον θετικισμό στις ποικίλες μεταμορφώσεις του: «Ο επιστημονικός ρεαλισμός υπερβαίνει τόσο τον διαισθητικό ρεαλισμό όσο και τον θετικισμό». Ο Μπιτσάκης υπήρξε μια μεγάλη μορφή στοχαστή, που συνδύαζε τη βαθιά γνώση της φιλοσοφίας και των πιο σύγχρονων επιστημονικών εξελίξεων, όντας ο ίδιος επιστήμονας. Στα τελευταία του έργα ασχολήθηκε με περιοχές θεμάτων όπως η ουσία και η φύση του ανθρώπου, η εγκόσμια ηθική.

Το εντυπωσιακό στοιχείο που ενώνει τους δύο διανοητές είναι ότι στην πάλη τους ενάντια στον θετικισμό και τον παραγωγικισμό-οικονομισμό θέτουν ως βασικά ζητήματα την αλλοτρίωση, την ολότητα, το νόημα. Ο Μπιτσάκης στο τελευταίο βιβλίο του, «Για μια εγκόσμια ηθική», θα τονίσει:

«Το ερώτημα για το νόημα της ζωής απο-

τελεί κεντρικό ερώτημα των φιλοσοφιών της ύπαρξης. Ο θετικισμός το απορρίπτει, με βάση τυπικά κριτήρια για το τι είναι επιστημονικό και το τι έχει νόημα. Οι μαρξιστές, από την πλευρά τους, συνήθως το παρακάμπτουν, με μιαν αμήχανη σιωπή. Αλλά το πρόβλημα απασχολεί και τους “μορφωμένους” και τους “αμόρφωτους”. Αν οι φιλόσοφοι το αποφεύγουν, τόσο το χειρότερο για τη φιλοσοφία. Ο θετικισμός απορρίπτει το πρόβλημα και ο μαρξισμός το αποφεύγει.»

Καιρός όμως να περάσουμε στην εξέταση του κυρίως θέματος του σημειώματος.

Μια όχι καινούργια αλλά εντελώς επίκαιρη ιδεολογική και πολιτική σφαίρα: ο θετικισμός

Τόσο ο θετικισμός όσο και ο οικονομισμός δεν είναι καινούργιες φιλοσοφικές και πολιτικές κατηγορίες. Έχουν εμφανιστεί εδώ και δύο περίπου αιώνες (ίσως και παρ’απάνω ο θετικισμός) και έχουν γνωρίσει πολλές μεταμορφώσεις, νέες επιχειρηματολογίες και μεταμφιέσεις.

Ο θετικισμός ενδιαφέρεται για το παρατηρήσιμο, το φαινόμενο, το μετρήσιμο, την καταγραφή των δεδομένων. Ό,τι μπορεί να μετρηθεί, να υπολογιστεί, να παρατηρηθεί και να καταγραφεί έχει σημασία, ενώ μια σειρά από φαινόμενα της κοινωνικής ζωής που δεν εμπίπτουν στο μετρήσιμο μάλλον δεν έχουν σημασία. Ο θετικισμός συγγενεύει με τον επιστημονισμό, τη γενίκευση δηλαδή ορισμένων μεθόδων που χρησιμοποιούν οι θετικές επιστήμες, και την ιδιαίτερη προσπάθεια να αποκαθαρθεί το επιστημονικό πεδίο από στοιχεία ιδεολογίας, ώστε να εμφανίζεται ως μια αποστειρωμένη και ουδέτερη περιοχή. Πράγμα που δεν συμβαίνει στην πραγματικότητα, γιατί και ο επιστημονισμός είναι ιδεολογικά φορτισμένος και απολογητικός για τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Συγγενεύει και με τον τεχνοκρατισμό, δηλαδή την ειδική εξουσία και δύναμη των «ειδικών» κάθε λογής, που εμφανίζουν ως επιστημονικές και αναπόφευκτες όλες τις επιλογές τους.

Λέμε ότι συγγενεύουν επειδή αποτελούν μορφές ενός κυρίαρχου εμπειρισμού (που φορά τη λεοντή του λογικού εμπειρισμού), και ο συνδυασμός τους κρίκος έγκειται στην προσήλωσή τους να αναζητούν την κινητήρια δύναμη της ιστορίας πρωτίστως σε αντικειμενικούς, οικονομικούς και τεχνικούς μηχανισμούς. Κεντρική τους ιδέα είναι ότι η κοινωνική πραγματικότητα μπορεί να αναχθεί σε

μετρήσιμα δεδομένα και τεχνική διαχείριση.

Ο Μπιτσάκης θα τονίσει μεταξύ άλλων ότι: α) «Τα διάφορα ρεύματα του νεότερου και σύγχρονου θετικισμού ανέπτυξαν τις βασικές θέσεις του εμπειρισμού», β) «Ο θετικισμός σημαίνει και ανιστορική σύλληψη της επιστημονικής γνώσης», γ) κατακρίνει την «αφελή θετικιστική αντίληψη της ομαλής επιστημονικής πρόο-δου».

Ολόκληροι τομείς της κοινωνικής ζωής τρώνε «άκυρο» μέσα από τη θετικιστική ερμηνεία της πραγματικότητας. Το ότι καταστάσεις δεν «μετριούνται» άμεσα δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν. Το πρόβλημα είναι ότι ο επιστημονισμός, ο θετικισμός και ο τεχνοκρατισμός τείνουν να αφήνουν στη σκιά ολόκληρες διαστάσεις της κοινωνικής και ανθρώπινης ύπαρξης, επειδή δεν χωρούν εύκολα στο σχήμα γεγονός-μέτρηση-πρόβλεψη-διαχείριση. Καταγράφω ορισμένες από αυτές:

Α) Το θυμικό και το συναίσθημα. Φόβος, οργή, αγάπη, μίσος, ελπίδα, ταπείνωση, αξιοπρέπεια, φθόνος, υπερηφάνεια, αίσθημα αδικίας.

Β) Η φαντασία. Μια κοινωνία δεν υπάρχει μόνο μέσω αυτού που είναι, αλλά και μέσω αυτού που φαντάζεται ότι μπορεί να γίνει. Η φαντασία παράγει εικόνες άλλης ζωής, άλλων σχέσεων, άλλης κοινωνίας. Χωρίς αυτήν δεν υπάρχει ουσιαστικά ούτε πολιτική δημιουργία ούτε ιστορική δυνατότητα.

Γ) Η επιθυμία. Ο άνθρωπος δεν ενεργεί μόνο επειδή έχει «ορθολογικά συμφέροντα». Επιθυμεί, προσδοκά, φοβάται, ταυτίζεται, αποστρέφεται.

Δ) Το νόημα. Οι άνθρωποι δεν κινούνται μόνο στη βάση του τι φέρνει αποτέλεσμα, αλλά θέτουν και ερωτήματα όπως «γιατί ζω έτσι;», «τι αξίζει;», «τι έχει σημασία;».

Ε) Η μνήμη. Οι κοινωνίες δεν συγκροτούνται μόνο από σημερινά δεδομένα. Υπάρχουν μέσα τους τραύματα, ήττες, νίκες, μύθοι, παραδόσεις, ιστορικές εμπειρίες.

Αυτά λειτουργούν στο παρόν χωρίς να ανάγονται εύκολα σε μεταβλητές.

ΣΤ) Η ταυτότητα και το ανήκειν. Πατρίδα, κοινότητα, οικογένεια, γλώσσα, τόπος, συλλογικότητα, δηλαδή δεσμοί μέσω των οποίων ο άνθρωπος αναγνωρίζει τον εαυτό του ως μέρος κάποιου «εμείς».

Ζ) Το ιερό και το συμβολικό. Υπάρχουν πράγματα που μια κοινωνία θεωρεί μη ανταλλάξιμα: νεκροί, μνήμη, αξιοπρέπεια, πατρίδα, ελευθερία, δικαιοσύνη. Η οικονομική ή τεχνοκρατική λογική δυσκολεύεται ιδιαίτερα με κάτι που οι άνθρωποι λένε ότι «δεν έχει τιμή».

Η) Η βούληση και η πράξη. Σε ορισμένες στιγμές άνθρωποι που χθες ήταν παθητικοί αποφασίζουν ότι «ως εδώ». Και η απόφαση αυτή μεταβάλλει την ίδια την πραγματικότητα πάνω στην οποία είχε κατασκευαστεί η προηγούμενη θετικιστική πρόβλεψη μέσω των data.

Θ) Το πάθος. Η πολιτική ιστορία είναι αδύνατον να κατανοηθεί χωρίς πάθη. Επαναστάσεις, εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα, αντιστάσεις, κοινωνικές εξεγέρσεις, αλλά και αντιδραστικά μαζικά κινήματα, δεν εξηγούνται επαρκώς με εισοδήματα, δημογραφικούς δείκτες και ορθολογικές επιλογές.

Ενώ όλα αυτά υπάρχουν, δεν μπορούν να μετρηθούν εύκολα, και δεν χωρούν στην «έγκυρη και θεσμοποιημένη γνώση». Καταστάσεις όπως η ταπείνωση – η προσδοκία – ο φόβος – η αξιοπρέπεια – η μνησικακία – η ελπίδα – η θυσία – η πίστη – ο ενθουσιασμός θεωρούνται κάπως ως «έξω από την πραγματικότητα», ενώ αποτελούν υλικές δυνάμεις της ιστορίας όταν κινητοποιούν ανθρώπους.

Τέλος, η πραγματικότητα δεν αποτελείται μόνο από αυτό που υπάρχει. Περιλαμβάνει και αυτό που μπορεί να υπάρξει. Και η Πολιτική οφείλει να αρχίζει από εκεί, αν πραγματικά θέλουμε να αλλάξουμε τη δυστοπική, σύγχρονη, αλλοτριωτική και αλλοτριωμένη πραγματικότητα.

Σήμερα γίνεται επίσης λόγος για αλγοριθμικό θετικισμό, όπου η αλγοριθμική επεξεργασία ανάγεται σε ανώτατη μορφή έγκυρης γνώσης. Έτσι έχουμε ένα κράμα θετικισμού, πραγματισμού, τεχνοκρατισμού και αλγοριθμικής κουλτούρας. Ο «πολιτισμός των data» έχει μια ενδογενή τάση να μετατρέπει τις ποιότητες σε ποσότητες.

Όμως η ουσία, το ιδιαίτερο γνώρισμα του αλγοριθμικού θετικισμού, δεν είναι απλώς η πίστη στα δεδομένα, αλλά η μεταβίβαση της ερμηνείας από το ανθρώπι-